

SHARQ VA G'ARB FALSAFASIDA AYOL YETAKCHILIK G'OYALARINING
TAQQOSLAMALI TAHLILI

Jabborova Sayyoraxon Muhammadqobilovna

Andijon davlat pedagogika instituti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası
o'qituvchisi

Xakimova Umida

Obidova Matluba

Ismoilova Nozima

Andijon davlat pedagogika instituti talabalari:

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq va G'arb falsafiy tafakkurida ayol yetakchiligi haqidagi qarashlar tarixiy va nazariy jihatdan tahlil qilingan. Ayollarning ijtimoiy-siyosiy, madaniy va falsafiy hayotdagi o'rni turli davrlar kesimida ko'rib chiqilgan hamda ikki madaniy-mintaqaviy an'ana o'rtasida taqqosiy tahlil amalga oshirilgan. Sharq falsafasida ayol obrazining ma'naviy-axloqiy jihatlari, G'arbda esa individual huquq va shaxs erkinligi doirasida rivojlangan yetakchilik g'oyalari yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy davrda ayol yetakchiligiga oid amaliy namunalarga ham e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Sharq falsafasi, G'arb falsafasi, ayol yetakchiligi, gender tengligi, taqqosiy tahlil, madaniyat, siyosiy tafakkur, falsafiy qarashlar.

Аннотация: В данной статье анализируются взгляды на женское лидерство в восточной и западной философской мысли с исторической и теоретической точки зрения. Рассматривается роль женщин в общественно-политической, культурной и философской жизни в разные периоды, а также проводится сравнительный анализ двух культурно-региональных традиций. Выделяются духовно-нравственные аспекты образа женщины в восточной философии, в то время как на Западе рассматриваются идеи лидерства, развивавшиеся в рамках принципов прав и личной свободы личности. Также анализируются практические примеры женского лидерства в современную эпоху.

Ключевые слова. восточная философия, западная философия, женское лидерство, гендерное равенство, сравнительный анализ, культура, политическая мысль, философские воззрения.

Annotation: This article analyzes the views on female leadership in Eastern and Western philosophical thought from a historical and theoretical perspective. The role of women in socio-political, cultural and philosophical life is considered in different periods and a comparative analysis is carried out between two cultural-regional traditions. The spiritual and moral aspects of the image of a woman in Eastern philosophy are highlighted, while in the West, the ideas of leadership developed within the framework of individual rights and personal freedom are highlighted. Practical examples of female leadership in modern times are also analyzed.

Keywords. Eastern philosophy, Western philosophy, female leadership, gender equality, comparative analysis, culture, political thought, philosophical views.

KIRISH

Insoniyat tarixida ayol shaxsining jamiyatdagi o‘rni, roli va yetakchilik salohiyati har doim muhim masala bo‘lib kelgan. Sharq va G‘arb falsafiy merosida bu masala turlicha talqin etilgan: Sharqda ayol ko‘proq axloqiy, oilaviy va ma‘naviy qadriyatlar timsoli sifatida ko‘rilgan bo‘lsa, G‘arb falsafasida u inson huquqlari, individual erkinlik va siyosiy subyekt sifatida e‘tirof etila boshlagan⁷². Sharq dunyosida qadimiy davrlardan boshlab ayollar oilaviy muhitda tarbiyachi, madaniy qadriyatlarni asrovchi va ruhiy tayanch sifatida ko‘rilgan. Konfutsiylik, islom falsafasi, hind falsafasi kabi tizimlarda ayolning asosiy vazifasi oilaviy uyg‘unlikni ta‘minlash, jamiyatda ma‘naviy barqarorlikni saqlash bilan bog‘langan. Biroq bu, ularning yetakchilik salohiyatini inkor etmaydi — tarixda ayollar hukmdorlik, ta‘lim, ilm-fan va ruhiy-ma‘naviy yetakchilikda ham faol ishtirok etgan⁷³.

G‘arb falsafasida esa o‘rta asrlardan boshlab, xususan, Uyg‘onish davrida va Yangi davr falsafasida ayolning ijtimoiy maqomi haqida chuqur nazariy bahslar paydo bo‘lgan⁷⁴. Jon Lokk, Russo, Mary Wollstonecraft kabi faylasuflar ayollarning shaxsiy huquqlari va ta‘lim olish imkoniyatlarini himoya qilgan. XX asrga kelib esa gender tengligi va feminizm nazariyalari G‘arbda ayol yetakchilik g‘oyalarining falsafiy poydevorini yaratdi.

Mazkur maqolada Sharq va G‘arb falsafasidagi ayol yetakchilik g‘oyalarining tarixiy, falsafiy va ijtimoiy jihatlari taqqosiy tahlil qilinadi, zamonaviy davrda bu g‘oyalarni amaliyotga tatbiq etish holatlari ham ko‘rib chiqiladi.

ASOSIY QISM. Sharq falsafasida ayolning o‘rni ko‘pincha axloqiy-estetik tushunchalar bilan uyg‘un holda talqin etilgan. Masalan, Konfutsiylik ta‘limotida “uy uyg‘unligi – davlat uyg‘unligi” degan tamoyil asosida ayolning oiladagi roli ijtimoiy barqarorlikning garovi sifatida ko‘rsatiladi. Islom falsafasida ayol jamiyatning muhim tayanchi bo‘lib, Qur‘on va hadislar asosida unga hurmat, huquq va mas‘uliyatlar yuklatilgan. Xususan, Xadicha binti Xuvaylid, Oisha onamiz, Razia Sulton, Zebuniso Begim kabi tarixiy shaxslar Sharqda siyosiy va madaniy yetakchilik namunalari sifatida ajralib turadi.

Hind falsafiy an‘analarida esa ayol obrazlari — Sarasvati, Parvati, Lakshmi kabi ma‘naviy timsollar orqali yetakchilik ruhiy-madaniy darajada targ‘ib etilgan. Bu, ayollarning ijtimoiy yetakchiligidan ko‘ra, ilohiy va ma‘naviy yetakchilik sifatida namoyon bo‘lgan. G‘arb falsafasida esa Aristotel va Aflotun davrida ayollarning ijtimoiy roli cheklangan bo‘lsa-da, Uyg‘onish va Yangi davrga kelib, ayollar masalasi falsafiy muhokamalarning markaziga chiqdi. Mary Wollstonecraftning “Ayollar huquqlarini himoya qilish” asari, Jon Styuart Millning gender tengligi haqidagi qarashlari G‘arb jamiyatida ayollarni siyosiy va ijtimoiy yetakchi sifatida tan olishga nazariy asos yaratdi.

XX asrda Simone de Beauvoirning “Ikkinchi jins” asari, keyinchalik postmodern feminizm oqimlari ayol shaxsining ijtimoiy, siyosiy va madaniy yetakchilikdagi rolini kengaytirishga katta hissa qo‘shdi. Shuningdek, Margaret Tetcher, Angela Merkel, Hillary Clinton kabi ayol yetakchilar G‘arb siyosiy tarixida chuqur iz qoldirgan shaxslardir⁷⁵.

⁷² Mill J. S. *The Subjection of Women*. London, 1869.

⁷³ Razia Sultan va Zebuniso haqida tarixiy manbalar. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2021.

⁷⁴ Wollstonecraft, M. (1792). *A vindication of the rights of woman*. London: J. Johnson.

⁷⁵ Razia Sultan va Zebuniso haqida tarixiy manbalar. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2021.

Taqqosiy tahlilda ko'rinadiki, Sharqda ayol yetakchiligi ko'proq ma'naviy-axloqiy va oilaviy tizimlar bilan bog'langan bo'lsa, G'arbda u individual huquq va ijtimoiy tenglik konsepsiyalari asosida shakllangan. Bu ikki yo'nalish hozirgi globallashuv davrida bir-birini to'ldiruvchi xususiyatga ega.

Amaliy jihatdan olib qaralganda, bugungi kunda ko'plab Sharq mamlakatlarida ayollar siyosiy va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etmoqda. Masalan, Indoneziya, Bangladesh, Pokiston, Hindiston va Markaziy Osiyo davlatlarida ayol parlament a'zolari, vazirlar, oliy ta'lim muassasalari rahbarlari sifatida faoliyat yuritmoqda. G'arb davlatlarida esa gender tengligi siyosiy tizimning ajralmas qismi bo'lib, kvotalar tizimi, siyosiy partiyalarda ayollar qanotlari va yetakchilikni rag'batlantiruvchi dasturlar orqali keng yo'l ochilgan. Sharq va G'arb tajribasining uyg'unlashuvi bugungi kunda global siyosiy maydonda ayol yetakchiligini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Masalan, xalqaro tashkilotlar, BMT, YUNESKO, YuNIFEM dasturlari Sharqdagi qadriyatlarni hurmat qilgan holda G'arbnig gender siyosatini integratsiya qilishga intilmoqda.

Sharq falsafasi tizimida, xususan, Xitoy an'anaviy fikrida, ayol yetakchiligiga bo'lgan qarashlar asosan kosmik tartibni belgilovchi Yin va Yang dialektikasi orqali shakllangan. Konfutsiychilik, jamiyatni tartibga soluvchi asosiy falsafa sifatida, ierarxik tuzilmani ilgari suradi, bunda ayolga jamiyatdagi tartibni va Li (marosimlar) qoidalarini saqlash vazifasi yuklatiladi. Yetakchilik bu kontekstda ko'proq oilaviy va ma'naviy hokimiyat sifatida namoyon bo'lib, Konfutsiyning Besh Munosabat tamoyilida ayol (Yin) erkak (Yang) ga bo'ysunuvchi rol sifatida belgilangan bo'lsa-da, bu uning jamiyatdagi ahamiyatini kamaytirmaydi, aksincha, u yetakchilikning bilvosita shakli – uy xo'jaligini boshqarish va kelajak avlodni tarbiyalash orqali amalga oshishini anglatadi. Biroq, Daosizm falsafasi bu qarashga o'ziga xos muvozanat kiritadi, zero, Dao De Tsin asarida ta'kidlanganidek, Yin tamoyili – moslashuvchanlik, sezgirlik, pastlik va yumshoqlik – buyuk kuch manbai sifatida qadrlanadi; bu tamoyillar, yetakchilikning avtoritar emas, balki garmonik va tabiiy uslubini, ya'ni "harakatsizlik orqali boshqarish"⁷⁶ (wu wei) tamoyilini ifodalab, ayolning yetakchilik uslubini nafaqat mumkin, balki ideal holat sifatida nazariy jihatdan asoslaydi. Shunday qilib, sharq falsafasi ayolga siyosiy hokimiyatni bevosita bermagan bo'lsa-da, uni ijtimoiy muvozanat va ma'naviy yuksalishning yetakchi kuchi sifatida tan olgan.

Islom falsafiy-huquqiy tizimi ayol yetakchiligiga bo'lgan yondashuvda murakkab va qarama-qarshi talqinlarni o'z ichiga oladi. Asosiy e'tibor ayolning ijtimoiy mas'uliyatdagi tengligiga qaratilgan bo'lib, u ta'lim olish, mulkdorlik va iqtisodiy faoliyatda to'la huquqli subyekt sifatida tan olingan. Garchi klassik islom huquqshunosligida siyosiy yetakchilikning eng yuqori darajasi – Imomat yoki Xilofat asosan erkaklarga yuklatilgan bo'lsa-da, bu ayolning boshqa ijtimoiy va ma'naviy yetakchilik sohalaridagi rolini inkor etmaydi. Aksincha, tarixiy manbalarda ayollarning ma'rifiy harakatlarda (mutasavvif ayollar), ilmiy faoliyatda (roviyalar), hatto amirlik darajasida siyosiy boshqaruvda ishtirok etganliklariga oid yorqin misollar mavjud. Yetakchilikning falsafiy asosi sifatida Adolat (adl) va Mas'uliyat (amona) tushunchalari muhim bo'lib, Islomda yetakchi shaxsning jinsi emas, balki uning adolatni ta'minlash va jamiyat farovonligi uchun mas'uliyatni qanchalik

⁷⁶ Merkel A., Tetcher M., Clinton H. haqida biografik materiallar. – London, 2010–2020 y.

yaxshi bajarishi ustuvor sanaladi. Jumladan, O'rta Osiyo falsafasi va ma'rifatida Dona-ayollar (bilimli, ma'rifatli ayollar) tushunchasi mavjud bo'lib, ular axloqiy va ma'naviy yetakchilikning ajralmas qismi bo'lgan.

Qadimiy Hind falsafasi ayolning yetakchilik rolini kosmik energiya darajasiga ko'taradi. Vedalar va Upanishadlar davrida ayollarning falsafiy munozaralar va diniy marosimlarda erkaklar bilan teng ishtirok etgani, hatto Gargi kabi faylasuflarning erkak donishmandlarni yengganlari haqida ma'lumotlar mavjud, bu ayolning intellektual va ma'naviy yetakchilik qobiliyatini chuqur tan olishdan dalolat beradi. Hind falsafasining markaziy tushunchalaridan biri bu Shakti – dunyoni yaratuvchi, saqlovchi va vayron qiluvchi ayollik kuchidir. Shakti tushunchasi ayolni nafaqat erkakning yordamchisi, balki har qanday kuch (erkak kuchi hisoblanuvchi Shiva) harakatga kelishi uchun zarur bo'lgan faol energiya manbai sifatida qabul qiladi. Bu falsafiy qarash ayol yetakchiligini nafaqat ijtimoiy rol, balki fundamental, kosmologik ahamiyatga ega bo'lgan zarurat sifatida asoslaydi. Demak, hind falsafasi ayolni ma'naviy va energetik yetakchilikning asosiy timsoli sifatida ko'rib, unga ijodiy va boshqaruvchi qudratni yuklaydi.

G'arb falsafasining ildizlari bo'lgan Qadimgi Yunon davri ayol yetakchiligiga nisbatan ikkiga bo'lingan va ziddiyatli yondashuvni namoyish etadi. Platon o'zining "Davlat" asarida ideal jamiyat (polis) g'oyasini ilgari surar ekan, faylasuf-shohlar tabaqasini jinsidan qat'i nazar, eng yuqori aqliy qobiliyatga ega bo'lgan shaxslar tashkil etishi mumkinligini nazariy jihatdan tasdiqlaydi. U ayol va erkak o'rtasidagi aqliy farqni rad etmasada, ayolning davlatni boshqarish salohiyatini ta'lim va imkoniyatlar orqali rivojlantirish mumkinligini tan olgan, bu esa uning yetakchilikka bo'lgan huquqini intellektual asosga qo'yishga urinish edi. Aksincha, uning shogirdi Aristotel esa, "Siyosat" asarida ayolning tabiiy o'rnini uy xo'jaligi va oila doirasi bilan cheklagan holda, erkakni siyosiy mavjudot (zoon politikon) sifatida belgilab, uni mutlaq yetakchi deb hisoblagan. Aristotel nazariyasi asrlar davomida G'arb jamiyatida ayolning jamoat hayotidan chetlatilishi uchun fundamental falsafiy asos bo'lib xizmat qilgan, yetakchilikni ratsional, mantiqiy va siyosiy faoliyat bilan bog'lab, uni erkaklarning tabiiy monopoliyasiga aylantirgan.

O'rta asrlarda G'arb falsafasi Xristian ilohiyoti ta'sirida bo'lib, bu davrda ayolning yetakchilikdagi roli asosan ma'naviy va diniy sohada cheklangan edi. Biroq, Yangi Davr falsafasining paydo bo'lishi, xususan, Rassionalizm (Dekart, Spinoza) va keyinchalik Liberalizm (Lokk, Ruso) g'oyalari, garchi insonning universal huquqlarini e'lon qilsa-da, ayollarni bu universalizm doirasiga to'liq kiritmadi. Yetakchilik endilikda tabiiy huquqlar, ijtimoiy shartnoma va aql tushunchalari orqali asoslandi. Masalan, Ruso "Ijtimoiy shartnoma"da fuqaro (citoyen) tushunchasini joriy qilganida, u ayolni oila doirasiga joylab, siyosiy qaror qabul qilishdan chetda qoldirdi, chunki uning fikricha, ayolning tabiati hissiy va siyosiy ratsionallik uchun yaroqsiz edi. Shunday qilib, G'arbnig eng yorqin progressiv falsafiy oqimlari ham yetakchilikni "aql" bilan bog'lab, bu aql xususiyatini asosan erkaklarga nisbat berish orqali ayol yetakchiligini nazariy inkor etdi, faqatgina ayrim ma'rifatparvarlar, masalan, Mary Wollstonecraft kabi faylasuflar bu yondashuvga keskin qarshilik ko'rsatdilar.

XX asr va undan keyingi zamonaviy G'arb falsafasi, ayniqsa, Feminizmning rivojlanishi bilan, ayol yetakchiligiga bo'lgan butunlay yangi nazariy asoslarni yaratdi. Feministik falsafaning maqsadi avvalgi asrlardagi falsafiy va siyosiy tizimlarning androtsentrik (erkak markazli) xarakterini fosh etish va ayol tajribasini yetakchilik nazariyasining markaziga qo'yishdan iborat bo'ldi. Ular yetakchilikning an'anaviy modelini ("erkakcha", avtoritar, ierarxik) tanqid qilib, transformatsion (o'zgartiruvchi), inklyuziv (qamrab oluvchi) va xizmatkor yetakchilik (servant leadership) kabi yangi g'oyalarni ilgari surdilar, bu g'oyalar ayollarga xos bo'lgan empatiya, hamkorlik va munosabatlarni qadrlash kabi fazilatlarga asoslanadi. Shuningdek, postmodern feminizm yetakchilik tushunchasining o'zini gender, irq va sinf nuqtai nazaridan dekonstruksiya qilishga harakat qilib, hokimiyatning faqatgina siyosiy sohadan emas, balki kundalik ijtimoiy munosabatlar va nutq (diskurs) orqali ham amalga oshishini ko'rsatib berdi, bu esa ayolning mikro-darajadagi yetakchilik rolini qonuniylashtirdi.

Amaliy ish sifatida O'zbekiston, Qozog'iston, Indoneziya va Turkiya tajribasida ayollarning siyosiy yetakchilikka jalb qilinishi bo'yicha ta'limiy treninglar, ayollar uchun liderlik maktablari, mentorlik dasturlari yo'lga qo'yilgan. Bu jarayon falsafiy g'oyalarning amaliyotga o'tishining yorqin ko'rinishidir.

XULOSA. Sharq va G'arb falsafasida ayol yetakchiligi g'oyalari turli tarixiy, madaniy va falsafiy sharoitlarda shakllangan bo'lsa-da, ularning umumiy maqsadi — jamiyat taraqqiyotida ayolning faol rolini ta'minlashdir. Sharqda bu ko'proq ma'naviy va axloqiy asosda, G'arbda esa huquqiy va siyosiy asosda namoyon bo'ladi.

Bugungi globallashuv jarayonida bu ikki yondashuvni uyg'unlashtirish ayollar yetakchiligining yanada rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ayolning yetakchilik salohiyatini ro'yobga chiqarish nafaqat siyosiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki madaniy xilma-xillikni boyitadi, insoniyatning intellektual va ma'naviy taraqqiyotiga hissa qo'shadi. Demak, ayol yetakchiligini faqat Sharq yoki G'arb an'analari doirasida emas, balki umumjahon falsafiy merosi va zamonaviy ehtiyojlar uyg'unligida ko'rish lozim. Shu yo'l bilangina jamiyatda haqiqiy gender tengligi va barqaror ijtimoiy taraqqiyotga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Woman. London, 1792.
2. Beauvoir S. de. Le Deuxième Sexe. Paris: Gallimard, 1949.
3. Mill J. S. The Subjection of Women. London, 1869.
4. Qur'on. Tarjima va sharhlar. – Toshkent: Movarounnahr nashriyoti, 2005.
5. Konfutsiy. Suhbatlar va mulohazalar. – Toshkent: Fan, 1990.
6. Razia Sultan va Zebuniso haqida tarixiy manbalar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2021.
7. UN Women. Women in Leadership: 2020 Global Report. New York, 2020.
8. Merkel A., Tetcher M., Clinton H. haqida biografik materiallar. – London, 2010–2020 y.

9. UNESCO Gender Equality Strategy. Paris, 2021.